
DE INZET VAN HET SOCIALISME

Bedenkingen bij een tekst van G.Arrighi

François Houtart

G.Arrighi wijst op een fundamentele uitdaging waar de mensheid zich vandaag voor gesteld ziet. Bestaat er een alternatief voor de chaos die op ons afkomt? Arrighi opent een denkpiste: een organisatie op wereldniveau die het mogelijk maakt over te stappen van 'hiërarchische rijkdom' naar 'een menselijke solidariteit en gelijkheid', die de "essentie uitmaken van de socialistische overtuiging".

Hij benadrukt de eerder betrekkelijke mislukking van het 'reële socialisme' vergeleken met de permanente toename van de kloof tussen Noord en Zuid. Hij oppert de interessante hypothese dat de meeste zgn. Oostbloklanden het er waarschijnlijk slechter vanaf hadden gebracht als ze NIET met het kapitalisme hadden gebroken. De interne verschillen zouden volgens hem zelfs nog groter zijn geweest.

Ten slotte beweert hij dat de kostprijs voor het Noorden van de maatschappelijke ongelijkheid in het Zuiden, van de uitbuiting en de uitsluiting van die regio, van die aard zal worden dat daar in het Noorden zelf reacties tegen zullen loskomen. Misschien valt er een parallel te trekken met het loslaten van de slavernij toen dit uitbuitingssysteem te kostelijk werd als produktieverhouding.

Arrighi's tekst zet aan tot denken. Zijn ideeën, onderbouwd met economische analyses, verlaten de platgetreden paden. Ze nodigen uit om voort te gaan met de reflexie op andere terreinen en binnen andere disciplines, met name de sociologie.

1. De economie voorbij.

Arrighi is zich heel goed bewust van de algemeenheid van de problemen waarover hij het heeft en van de methodologische reductie die elke afzonderlijke discipline met zich meebrengt. De marxistische methode biedt juist het grote voordeel dat ze een algemene visie en een historisch perspectief inhoudt. Misschien heeft hij zich een beetje laten meeslepen door de cijferlogica toen hij zich op BNP-berekeningen baseerde -hoewel die globaal genomen aanvaardbaar lijken- vooral daar waar hij de cijfers van Oost-Europa vergelijkt met deze van Latijns-Amerika, en meer bepaald Centraal-Amerika. Hij geeft natuurlijk toe dat gemiddelden betrekking kunnen hebben op soms totaal tegengestelde toestanden. Waarschijnlijk zal men dieper op de problemen moeten ingaan en bijvoorbeeld cultuur-historische factoren in overweging moeten nemen waardoor de cijfers een heel andere inhoud kunnen krijgen. In elk geval zet zoiets aan tot voorzichtigheid bij het formuleren van hypothesen.

Uit zijn originele analyse van de landen in Oost-Europa concludeert hij dat ook zonder breuk met het kapitalisme, de situatie daar zeker niet beter zou zijn geweest, wat inderdaad aanneembaar lijkt. Toch neemt zoiets niet weg dat, objectief gesproken en zelfs zonder in de val te trappen van de valse parameter van de westelijke 'moderniteit', het reële socialisme een mislukking is. Een dubbele reflexie, op historisch én sociologisch vlak, zou zijn verdienstelijke poging tot verklaring kunnen aanvullen.

Het is een feit dat in de hedendaagse geschiedenis geen enkel socialistisch systeem zich heeft kunnen installeren zonder het voorwerp te worden van gewapende agressie of zelfs langdurige oorlogen, zonder te worden gedwongen deel te nemen aan de logica van de wapenwedloop, zonder het slachtoffer te worden van economische en technologische embargo's om niet te zeggen van een regelrechte blocus. Dat is natuurlijk niet de hele verklaring maar het is toch belangrijk om even stil te staan bij dit aspect van de strijd die het kapitalisme voert om zijn hegemonie te handhaven.

Een andere overweging is meer van sociologische aard. Telkens als socialistische regimes tot stand kwamen, gebeurde dat - merkwaardig genoeg- in een volstrekte onwetendheid omtrent de sociaal-culturele samenlevingsmechanismen. Het geloof in het 'wetenschappelijk' socialisme, soms zelfs in een 'wetenschappelijk atheïsme', had het maatschappelijke model zo gefossiliseerd dat men geen oog meer had voor de interne maatschappelijke fenomenen,

zoals bijvoorbeeld institutionaliseringsprocessen of wat Maurice Godelier noemt "het ideële aandeel van het reële" ("la part idéelle du réel"). Wij komen daar op terug als we het over de dialectiek zullen hebben.

Dit alles om een dimensie meer toe te voegen aan de reflexie, weliswaar in de wetenschap dat een beknopte tekst niet altijd alle facetten van een probleem kan uitspitten.

2. De markt als centrale maatschappelijke verhouding.

Tegenwoordig heeft men het meer over markt dan over ontwikkeling in verband met de landen van het Zuiden. Arrighi's artikel vermeldt het en terecht onderstreept hij tevens dat de markt in de eerste plaats een maatschappelijke verhouding is. Hij heeft er een goede analyse van gemaakt naar aanleiding van de vergelijking tussen het Noorden en het Zuiden en de vormen van uitbuiting en uitsluiting die daarbij in het spel zijn.

Je staat verbaasd bij het discours van sommige sociaal- democraten. Zij schijnen helemaal geen weet te hebben van dit karakter van de markt en laten zich daarbij vangen aan de fetichisering van dat concept. In hoofde van Chinese en Viëtnamese leiders is dat nog verwonderlijker.

Een van de belangrijkste verworvenheden van het marxisme is het vertalen van economische, sociale en culturele feiten in termen van maatschappelijke verhoudingen. Daar even aan herinneren duidt helemaal niet op een verlamende orthodoxie. In tegendeel, het wijst op een heuristische methode die het mogelijk maakt om het onmiddellijk zichtbare te overstijgen. Akkoord, niet alle sociale verhoudingen (etnische, man/vrouw-relaties, enz.) zijn klasseverhoudingen, maar in een samenleving die gekenmerkt wordt door de overheersing van het kapitalisme als wereldsysteem, zijn die verhoudingen daar over het algemeen door geïnstrumentaliseerd. Zelfs de 'nieuwe sociale bewegingen' kunnen niet worden begrepen tenzij men ze uiteindelijk plaatst in een wereldsysteem van klasseverhoudingen.

3. Een nieuw doel, maar met welke acteurs?

Als het gaat om doelstellingen moet je in de eerste plaats de vraag stellen WIE ze moet realiseren. Dat geldt dus ook voor de bedenkingen van Arrighi. Doelen moeten immers geoperationaliseerd worden.

Daarvoor moet men zich baseren op de dynamiek van de conflicten. Er bestaan ten eerste objectieve toestanden van uitbuiting en uitsluiting waarbij sociale groepen, naties, regio's gelijk gesteld kunnen worden met het begrip 'klasse an sich'. Van die objectieve toestanden kan men zich ten tweede al dan niet bewust zijn. Daarbij moet ook nog rekening worden gehouden met alle omstandigheden die maken dat de realiteit van die maatschappelijke verhoudingen verborgen blijft. Tenslotte moet aan die conflicten ook sociale leiding worden gegeven. In verband met de rol van de acteurs hierin, moeten deze drie aspecten geanalyseerd worden, zowel op wereldniveau als voor elk geval apart.

Nu al kan men op het vlak van de voorstellen tot alternatieven en de reflexie daarrond verschillende niveaus onderscheiden. Allemaal hebben ze betrekking op weliswaar ambivalente acteurs, die echter wel kunnen bijdragen tot de verandering.

Er is het niveau van de natie-staten. Daar springt de tegenstelling met het Noorden in het oog. Die tegenstelling uit zich vooral in een regionale context: de Niet-gebonden Landen, de Groep van 77, enz. Ofschoon daar in hoofdzaak regeringen in zitten van neo-liberale strekking, is men er toch gevoelig voor de interne contradicties van het systeem en voor de monopolisering door het Noorden van de internationale instellingen.

Op een tweede niveau bevinden zich de politieke partijen en organisaties van de linkerzijde. Het interessantse voorbeeld daarvan vind je in Latijns-Amerika, met name het Forum van São Paulo. Dat Forum groepeerde op initiatief van de Braziliaanse P.T. meer dan 65 politieke bewegingen, gaande van de Cubaanse Communistische Partij tot bepaalde Trotskistische partijen. Het doel is samen alternatieven te formuleren, gebaseerd op gemeenschappelijke analyses en op een autokritiek van de interne praktijk (1). In West-Afrika ondernamen linkse partijen een gelijkaardige poging.(2)

Als derde type van initiatief kan men sommige volksbewegingen aanhalen. Ze hebben verschillende vertrekpunten maar delen heel wat eindoelen met

elkaar. Zo bijvoorbeeld het PPXXI (People's Plan for the XXie Century). Het is een Japans initiatief dat volkse protestbewegingen uit Azië samenbrengt. De PPXXI hield in december 1992 in Bangkok al zijn tweede bijeenkomst. Men heeft het daar ondermeer gehad over de bescherming van minderheden, het respecteren van de ecologische integriteit, de ontvoogding van de vrouw. (3)

Er bestaat dus een hele reeks acteurs, bezig op verschillende niveaus, met een verschillende graad van bewustzijn en die zich baseren op verschillende analyses, elk op hun eigen terrein: economisch, politiek, sociaal, ethisch. Het is belangrijk er de dynamiek van te peilen als men wil komen tot alternatieven en een strategie. Het valt trouwens op dat alle hier aangehaalde voorbeelden uit het Zuiden komen. Dat bewijst dat deze dynamiek zijn oorsprong zal vinden in gebieden waar de tegenstellingen het scherpst zijn. Natuurlijk vertoont de 'organische kern' van het Noorden ook aanzienlijke barsten. Men moet dan wel uitkijken naar wie daar de acteurs zouden kunnen zijn en vervolgens een strategie ontwikkelen.

Het vraagstuk van de acteur roept het probleem op van het maatschappelijk bewustzijn. In het Noorden, in de 'organische kern', heeft de zogenaamde post-moderniteit bij intellectuelen geleid tot een atomisering van de realiteit omdat men er op die manier beter de complexiteit van meent te kunnen omschrijven. Dat is echter ook de beste methode om de geesten te demobiliseren ten aanzien van een economisch systeem dat zich elke dag meer en meer voordoet als een organisch wereldsysteem. Alejandro Serrano, jurist en filosoof, rector van de Nationale Universiteit van Nicaragua, zei in dat verband dat de post-moderniteit de hedendaagse ideologie is van het kapitalisme. (4)

In de samenlevingen van het Zuiden veroorzaakt het neo-liberalisme een verbodskeling van de sociale bewegingen en een depolitisering van de lagere klassen. Zelfs bij de arbeiders, een minderheidsgroep die toch onmiddellijk betrokken is bij de verhouding arbeid-kapitaal, komt een werkelijk klassebewustzijn nauwelijks voor. Daarentegen komen er soms andere vormen van bewustzijn aan de oppervlakte die als aangrijpingspunt kunnen dienen voor sociale bewegingen.

In Oost-Europa krijg je ook volkse reacties tegen de brutale instelling van de markt-economie. Dat houdt waarschijnlijk verband met pogingen tot behoud van de voordelen van de sociale zekerheid, die men verkregen had

onder de socialistische regimes. Ook daar moet een basis bestaan om iets nieuws te ondernemen.

Samengevat, de culturele dimensie van de fenomenen mag niet worden verwaarloosd als men verder wil gaan dan een louter structurele visie op de realiteit en als men tot een strategie wil komen. Van uit dat oogpunt is het nuttig om de rol te signaleren van de massamedia. Zo kan men Arrighi's lijstje van embryo's van een Wereldministerie van Financiën (de Wereldbank en het FMI), van een Wereldbeheersinstrument (de evolutie van de Veiligheidsraad tot een uitvoeringsorgaan van de Westerse mogendheden) aanvullen met de eerste rudimenten van een Wereldministerie van Informatie in de vorm van CNN.

4. Een staatstheorie.

Wie spreekt over een alternatief voor het wereldsysteem, moet opnieuw het probleem van de Staat ter hand nemen. Er is meer van doen dan alleen maar een dimensie toevoegen aan de vandaag bestaande structuren. De hedendaagse staat weerspiegelt in grote mate de tegenstellingen, veroorzaakt door een markt die zonder meer verheven werd tot universele norm van de samenleving. Voor zover de staat een zekere graad van autonomie verwerft is dat om, over de particuliere drukkingsgroepen heen, de reproductie van het systeem te verzekeren.

Deze universele Staat vindt zijn voorafbeelding in de verschillende organen van de UNO. Hoe moeten wij hem definiëren? Welke functies moeten we hem toekennen? Hoe kan die staat het voortbestaan verzekeren van een 'solidair en egalitair' wereldsysteem, zoals Arrighi het uitdrukt, zonder dat we vervallen in de fouten en contradicties van de socialistische staten?

5. Een dialectische visie op de sociale en culturele processen.

Doelstellingen of zelfs een strategie bepalen volstaat niet. Bij de actie of tijdens de machtsuitoefening gaat het dialectisch perspectief al te vaak verloren, waarbij men dan vervalt in een lineaire benadering van de geschiedenis. Dat is de vergissing geweest van diegenen die dachten dat de gouden tijd van de mensheid zou worden gerealiseerd door het reël bestaande

socialisme. Dat was nog meer de vergissing -onvergeeflijk in dit geval omdat ze moreel niet goed te praten valt- van diegenen die geloven in het 'einde van de geschiedenis' waarbij het neo- liberalisme dat eindpunt zou zijn.

Alle sociale en culturele processen, ook het economisch gedrag, hebben een dialectisch karakter. Daar geen rekening mee houden, het niet voorzien, is misschien de voornaamste rem op de maatschappelijke verandering op lange termijn. Enkele jaren geleden vertelde een communistische leider van Ho-Chi-Mihn-stad aan Mgr. Bihn, de aartsbisschop van die stad, wat het socialisme allemaal ging realiseren. Mgr. Bihn, een wijs en zeer tolerant man, antwoordde hem bedachtzaam: "Geloofden de communisten maar wat meer in de erfzonde!" Hoe juist! Het begrip erfzonde is immers niets meer dan de bijbelse vertaling van de dialectiek. Het Rijk Gods, anders gezegd de noodzakelijke utopie, moet voortdurend worden nagestreefd maar zal nooit bereikt worden behalve op het einde der tijden. Akkoord dus voor een nieuw wereldstelsel maar met in het achterhoofd de gedachte dat we daar steeds verder aan zullen moeten bouwen.

6. De rol van de ethiek.

De ethiek is een centrale factor in het menselijk handelen. Geen enkel systeem houdt het lang vol zonder legitimatie, zonder consensus over de waarden die men voor correct en verdedigbaar houdt. Gramsci had het juist toen hij een onderscheid maakte tussen dwang en hegemonie. Het wereldstelsel legitimeert zich voortdurend op het economische vlak, als het gaat om doeltreffendheid, en op het politieke vlak, als het zich ergens mee bemoeit zoals in Irak, Panama of Grenada.

Men moet de ethiek zeker geen exclusieve rol toebedelen noch in haar totale autonomie geloven, zoals idealistisch doctrines dat doen. Maar het is wel nodig haar een centrale functie toe te kennen. Het klopt dat er een einde kwam aan de Viëtnameese oorlog toen men zich bewust werd dat de kostprijs ervan hoger opliep dan de technologische en economische voordelen voor de wapenindustrie. Toch verloor die oorlog ook zijn legitimatie in de Amerikaanse samenleving ten gevolge van het ethisch protest ertegen en dat was geen onbelangrijke factor in het geheel van redenen en oorzaken die aan de basis lagen van het einde van de Viëtnamoorlog. Op dezelfde manier hield de

slavernij op te bestaan toen er een markt voor loonarbeid ontstond, maar toch maakte ook zijn onmenselijk en vernederend karakter dat men de slavenarbeid niet langer meer kon legitimeren.

Men mag de ethische momenten en elementen die bijdragen tot het verlies van legitimatie van dit wereldsysteem dus niet onderschatten. Zij spelen ook een rol bij het bepalen van een strategie voor het realiseren van een andere logica in de werldsamenleving. Het is waar dat religieuze structuren, zoals de Kerken of de internationale instellingen van de wereldreligies of lekenbewegingen zoals Amnesty International of het Permanent Wereldtribunaal der Volkeren, maar een heel beperkt gehoor hebben in de wereld, dat ze soms weinig analytische perspectieven tonen en zich heel vaak concentreren op een interpersonele moraal. Toch vertegenwoordigen ze reële mogelijkheden. Zo bijvoorbeeld de bevrijdingstheologie. In haar ethisch perspectief overstijgt ze een maatschappijvisie die louter bestaat uit een optelsom van individuen om te komen tot een beoordelingsnorm die maatschappelijke verhoudingen als basis neemt. Zo ook vind je bij het Permanent Wereldtribunaal der Volkeren een analyse gebaseerd op maatschappelijke verhoudingen, wat een supplementaire dimensie verleent aan zijn uitspraken of aan zijn bijdragen tot een nieuwe vorm van internationaal recht en dit in zijn hoedanigheid van Opinietribunaal, dus van ethische instantie.

De bijdrage van Arrighi is dus zeker heel vruchtbaar. Ze biedt een brede waaier van nieuwe perspectieven. Ze draagt bij tot een hernieuwde vraagstelling omtrent de alternatieven voor een wereld die het gevaar loopt alle hoop te verliezen.

(vert. Koen Dille)

NOTEN

- (1) Cfr. de documenten hierover in 'Bulletin Sud-Nord', uitgegeven door het Centre Tricontinental van Louvain-La-Neuve.
- (2) Ibidem.
- (3) Ibidem.
- (4) Niet te verwarren met de reactie tegen de 'moderniteit'. Deze term slaat op de integratie van de samenlevingen uit het Zuiden in het overheersende productiesysteem.